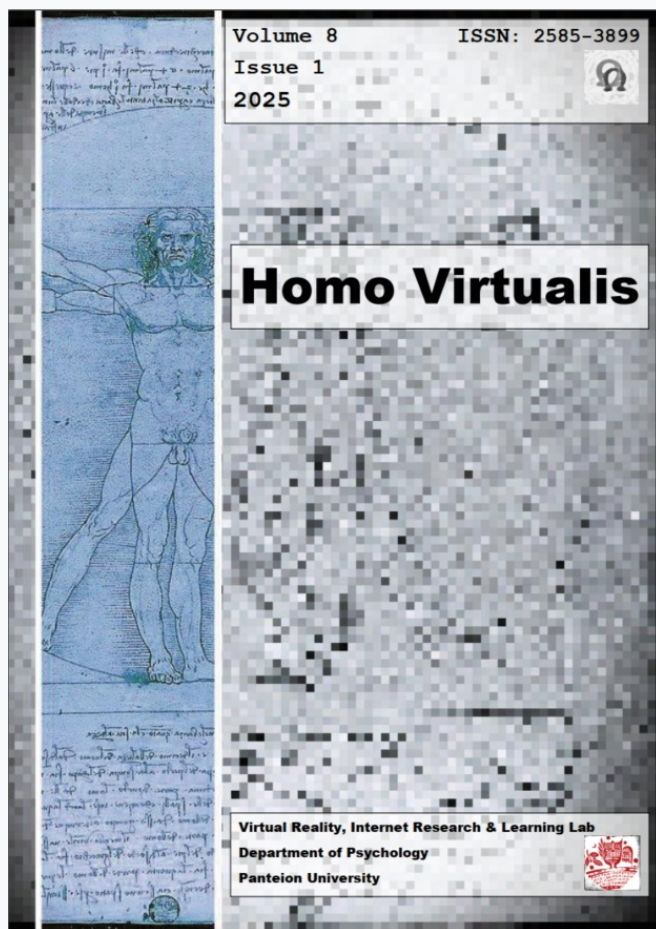

Homo Virtualis

Τόμ. 8, Αρ. 1 (2025)

Vol. 8 No. 1 (2025)

Πολυπλόκαμη σκέψη: Προς μια εναλλακτική επιστημολογία της συνάφειας

Andreas Oikonomou

doi: [10.12681/homvir.42901](https://doi.org/10.12681/homvir.42901)

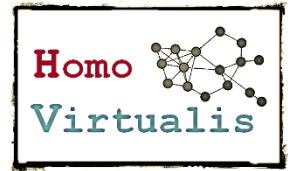
Copyright © 2025, Andreas Oikonomou

Άδεια χρήσης [Creative Commons Αναφορά 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Oikonomou, A. (2025). Πολυπλόκαμη σκέψη: Προς μια εναλλακτική επιστημολογία της συνάφειας. *Homo Virtualis*, 8(1), 34–44. <https://doi.org/10.12681/homvir.42901>

Tentacular Thinking: Towards an Alternative Epistemology of Relationality

Andreas Oikonomou ¹

Abstract: This article introduces and analyzes the concept of tentacular thinking as a radically alternative epistemological, ethical, and aesthetic proposition. Grounded in process philosophy, ecofeminism, posthumanist theory, and science and technology studies (STS), tentacular thinking proposes a non-linear, networked, and interdependent approach to understanding the world. The study traces its historical roots, emphasizing the contributions of Heraclitus, Spinoza, Merleau-Ponty's phenomenology, and Deleuze and Guattari's rhizomatic theory. Drawing on examples from biology (mycorrhizal networks, cuttlefish, coral reefs), the article highlights the importance of organic interdependence and relational ontologies. Practical applications are suggested for pedagogy (transdisciplinary curricula, collective learning trajectories), art (participatory works, open installations), and politics (community assemblies, care-based workshops). Furthermore, the article offers a critical examination of certain posthumanist narratives that remain technocentric and subtly anthropocentric, emphasizing instead the need for embodied, ecological, and material entanglements. Tentacular thinking emerges not merely as a theoretical framework but as a practical proposal for reweaving our connection with the world. The study concludes by advocating for the gradual cultivation of a new ethics of kinship, care, and participatory co-creation. Within this framework, uncertainty, complexity, and interdependence are transformed into creative resources, outlining a new path toward collective coexistence and planetary belonging.

Keywords: Tentacular thinking, Rhizomatic thinking, Posthumanist theory, Kinship and care, Embodied learning

---

¹ Professor, Department of Education, ASPETE. Email: aoikonomou@aspete.gr

Πολυπλόκαμη σκέψη: Προς μια εναλλακτική επιστημολογία της συνάφειας

Ανδρέας Οικονόμου ²

Περίληψη: Η παρούσα μελέτη εισάγει και αναλύει την έννοια της πολυπλόκαμης σκέψης (tentacular thinking) ως μια ριζικά εναλλακτική επιστημολογική, ηθική και αισθητική πρόταση. Βασισμένη σε θεωρητικά θεμέλια από τη φιλοσοφία της διαδικασίας, τον οικοφεμινισμό, τη μεταανθρωπιστική θεωρία και τις σπουδές επιστήμης-τεχνολογίας, η πολυπλόκαμη σκέψη προτείνει μια μη γραμμική, δικτυακή και αλληλοεξαρτώμενη πρόσληψη του κόσμου. Το άρθρο ανιχνεύει τις ιστορικές ρίζες αυτής της σκέψης, εστιάζοντας στη συνεισφορά του Ηράκλειτου, του Σπινόζα, της φαινομενολογίας του Merleau-Ponty και των Deleuze και Guattari. Με παραδείγματα από τη βιολογία (μυκηλιακά δίκτυα, σουπιές, κοραλλιογενείς ύφαλοι), αναδεικνύεται η σημασία της οργανικής αλληλεξάρτησης και της σχέσης ως θεμελιώδους αρχής. Προτείνονται εφαρμογές σε παιδαγωγική (διαθεματικά προγράμματα μάθησης, συλλογικές διαδρομές γνώσης), στην τέχνη (συμμετοχικά έργα, ανοιχτές εγκαταστάσεις) και στην πολιτική (κοινοτικές συνελεύσεις, εργαστήρια φροντίδας). Επιπλέον, το άρθρο ασκεί κριτική σε μορφές μεταανθρωπισμού που παραμένουν τεχνοκεντρικές και ανθρωποκεντρικές, τονίζοντας την ανάγκη για ενσώματα, οικολογική και υλική εμπλοκή. Η πολυπλόκαμη σκέψη αναδεικνύεται όχι μόνο ως θεωρητικό σχήμα αλλά και ως πρακτική πρόταση για την εκ νέου σύνδεση με τον κόσμο. Η μελέτη καταλήγει προτείνοντας τη σταδιακή καλλιέργεια μιας νέας ηθικής συγγένειας, φροντίδας και συμμετοχικής συν-δημιουργίας. Μέσα από αυτό το πλαίσιο, η αβεβαιότητα, η πολυπλοκότητα και η αλληλεξάρτηση μετατρέπονται σε δημιουργικούς πόρους, χαράζοντας έναν νέο δρόμο συλλογικής συνύπαρξης.

Λέξεις-κλειδιά:

Λέξεις κλειδιά: Πολυπλόκαμη σκέψη, Ριζωματική σκέψη, Μεταανθρωπιστική θεωρία, Συγγένεια και φροντίδα, Ενσώματα μάθηση,

---

² Professor, Department of Education, ASPETE, aoikonomou@aspete.gr

Εισαγωγή

Η σύγχρονη εποχή, αυτή του λεγόμενου Ανθρωπόκαινου (Haraway, 2016), χαρακτηρίζεται από μια οξεία κρίση νοήματος και προσανατολισμού. Η παραδοσιακή δυτική σκέψη, βασισμένη στη γραμμική, αιτιακή και ιεραρχική λογική, αδυνατεί πλέον να απαντήσει στα σύνθετα οικολογικά, κοινωνικά και υπαρξιακά προβλήματα (Latour, 2005· Braidotti, 2013). Ο άνθρωπος, έχοντας αυτοανακηρυχθεί κυρίαρχος του πλανήτη, καλείται να αντιμετωπίσει τις συνέπειες της αποσύνδεσής του από τα μη ανθρώπινα όντα και το περιβάλλον (Plumwood, 1993· Tsing, 2015). Όπως σημειώνει ο Πλούταρχος (Morphew, 2018), τα πάθη δεν συνιστούν εμπόδιο αλλά αναγκαία προϋπόθεση της ηθικής συγκρότησης. Αντί να καταπνίγονται, λειτουργούν ως ζωντανές ροές που ανατροφοδοτούν τη δυνατότητα σύνδεσης με τους άλλους και με τον κόσμο. Η παραδοχή της συναισθηματικής ευαλωτότητας αναδεικνύει την αξία της πολυπλοκότητας, προσκαλώντας μας να δούμε την ασάφεια και την αβεβαιότητα όχι ως απειλές αλλά ως δημιουργικούς τόπους κατοίκησης. Έτσι, η Πολυπλόκαμη Σκέψη (tentacular thinking), προτείνει ένα διαφορετικό είδος ηθικής: μια ηθική που βασίζεται στην αμοιβαία τρωτότητα και την ενσώματη συγγένεια.

Σε αυτό το πλαίσιο, αναδεικνύεται η ανάγκη για μια νέα μορφή σκέψης, ικανή να αγκαλιάσει την πολυπλοκότητα, την αβεβαιότητα και τη ριζική αλληλεξάρτηση όλων των όντων (Barad, 2007· Morton, 2013). Η πολυπλόκαμη σκέψη όπως την προτείνει η Haraway (2016), έρχεται να προσφέρει ένα εναλλακτικό, δυναμικό και δικτυακό πλαίσιο, υπερβαίνοντας τις διχοτομίες και τις σταθερές κατηγορίες. Η πολυπλόκαμη σκέψη δεν περιορίζεται σε μια ποιητική μεταφορά. Αντίθετα, λειτουργεί ως οργανικό θεωρητικό εργαλείο, με εφαρμογές στη φιλοσοφία, την οικολογία, την τέχνη, την παιδαγωγική και την πολιτική (Deleuze & Guattari, 1987· Ingold, 2011· Braidotti, 2013). Το παρόν άρθρο συνθέτει μια αφήγηση που λειτουργεί και η ίδια σαν πλοκάμι: ανοιχτή, συνδεδεμένη και μη γραμμική, καλώντας τον αναγνώστη να κινηθεί μέσα σε ένα ζωντανό πλέγμα ιδεών και σχέσεων, αντί να ακολουθήσει μια γραμμική πορεία.

Στόχος της μελέτης είναι να προσφέρει έναν θεωρητικό και πρακτικό ορίζοντα, όπου το πλοκάμι γίνεται σύμβολο και όργανο μιας νέας σχέσης με τον κόσμο: μια σχέσης φροντίδας, συγγένειας και διαρκούς συν-δημιουργίας (Tronto, 2013· Margulis, 1998). Μέσα από αυτή τη νέα κοσμολογία, επιχειρείται η ανάδειξη μιας ύπαρξης που δεν επιδιώκει τον έλεγχο και την κυριαρχία, αλλά την αμοιβαιότητα και τη συνεχή ανταπόκριση στο γίγνεσθαι.

Ιστορική και φιλοσοφική προέλευση

Η πολυπλόκαμη σκέψη δεν εμφανίζεται εν κενώ· ριζώνει σε μια πλούσια ιστορική και φιλοσοφική παράδοση που αμφισβητεί τη σταθερότητα, τον δυϊσμό και την ιδέα της κυρίαρχης υποκειμενικότητας. Ο Ηράκλειτος, ήδη από τον 6ο αιώνα π.Χ., πρότεινε έναν κόσμο σε συνεχή ροή («τὰ πάντα ῥεῖ»), όπου η αλλαγή είναι το μόνο σταθερό στοιχείο (Kirk, 1954).

Ο Σπινόζα, στον 17ο αιώνα, ανέτρεψε τη διάκριση μεταξύ φύσης και θεού, υποστηρίζοντας μια ενιαία ουσία (substantia) που εκφράζεται μέσα από απειράριθμους τρόπους ύπαρξης (Spinoza, 1677/1985). Στον 20ό αιώνα, ο Whitehead με τη φιλοσοφία της διαδικασίας, περιέγραψε τον κόσμο ως δίκτυο γεγονότων και σχέσεων, αντί για στατικές οντότητες (Whitehead, 1978). Η φαινομενολογία του Merleau-Ponty (1962) ανέδειξε το σώμα ως βασικό φορέα αντίληψης και τον άνθρωπο ως «είναι-στον-κόσμο», αλληλένδετο με το περιβάλλον. Στη συνέχεια, οι Deleuze και Guattari (1987) εισήγαγαν την έννοια του ριζώματος (rhizome), μια μεταφορά για τη μη ιεραρχική, μη γραμμική οργάνωση της σκέψης και της ύπαρξης.

Η Haraway (2016), εμπνεόμενη από τη βιολογία και τις επιστήμες της οικολογίας, διαμόρφωσε την έννοια του tentacular thinking και το Chthulucene, προτείνοντας μια συγγενειακή και πολυειδική οντολογία που στηρίζεται στη διαρκή συν-εξέλιξη και την αμοιβαία φροντίδα. Παράλληλα, η Barad (2007), με την έννοια της ενδο-δράσης (intra-action), αμφισβήτησε την ανεξαρτησία των οντοτήτων, υποστηρίζοντας ότι αυτές διαμορφώνονται μέσω των σχέσεων. Η πολυπλόκαμη σκέψη, συνδέοντας αυτά τα ρεύματα, προσφέρει μια σύνθετη πρόταση ύπαρξης και γνώσης που αναγνωρίζει την αλληλοδιείσδυση, τη ρευστότητα και την απουσία κυρίαρχου κέντρου. Η ιστορική της διαδρομή δεν είναι γραμμική, αλλά θυμίζει οργανικό δίκτυο, όπου οι ιδέες λειτουργούν σαν ρίζες και πλοκάμια που αναδύονται, διακλαδίζονται και ξανασυνδέονται.

Θεωρητική θεμελίωση της πολυπλόκαμης σκέψης

Η πολυπλόκαμη σκέψη θεμελιώνεται σε μια οντολογία που απορρίπτει τις αυστηρές οριοθετήσεις και αγκαλιάζει τη ρευστότητα, την αβεβαιότητα και τη σχεσιακότητα. Στον πυρήνα της βρίσκεται η έννοια της ενδο-δράσης της Barad (2007), σύμφωνα με την οποία οι οντότητες δεν υπάρχουν αυτόνομα αλλά αναδύονται μέσα από τις σχέσεις τους. Αυτό συνεπάγεται μια κοσμολογία όπου το υποκείμενο και το αντικείμενο είναι αλληλοδιαπλεκόμενα, διαμορφώνοντας ένα δυναμικό πλέγμα υλικών και νοητικών ανταλλαγών. Η φαινομενολογική προσέγγιση του Merleau-Ponty (1962) ενισχύει αυτή τη θεμελίωση, καθώς το σώμα νοείται ως ανοιχτό αισθητηριακό πεδίο που σχετίζεται με τον κόσμο μέσω βιωματικής αλληλεπίδρασης. Η σκέψη δεν είναι μόνο διανοητική αλλά «ενσώματη» και διάχυτη (embodied and diffused), κάτι που συμφωνεί με την πολυπλόκαμη ιδέα της πολλαπλότητας και της αβεβαιότητας. Η ριζωματική λογική των Deleuze και Guattari (1987) παρέχει ένα επιπλέον θεωρητικό υπόβαθρο, αναδεικνύοντας το μοντέλο της μη γραμμικής, ανοιχτής οργάνωσης χωρίς ιεραρχικά κέντρα. Το ρίζωμα λειτουργεί ως προ-εικόνα του πλοκαμιού: πολλαπλό, διασυνδεδεμένο και ικανό να αναπτυχθεί προς οποιαδήποτε κατεύθυνση.

Η Haraway (2016) διευρύνει το πλαίσιο, περιγράφοντας την tentacular thinking ως μια ηθική και αισθητική επιλογή που βασίζεται στην αλληλεξάρτηση, τη συγγένεια (kin-making) και τη φροντίδα. Σε αντίθεση με τον ανθρωποκεντρικό μεταανθρωπισμό (Wolfe, 2010· Braidotti, 2013), η πολυπλόκαμη σκέψη απορρίπτει την υπέρβαση του ανθρώπινου μέσω της τεχνολογίας και αντ' αυτού επιδιώκει μια βαθύτερη ενσώματη και οικολογική εμπλοκή. Η έννοια της ενσώματης

υποκειμενικότητας, όπως παρουσιάζεται στο έργο της Kathy High (Χατζηγιαννάκη, 2022), υπογραμμίζει την ανάγκη μιας σκέψης που δεν διαχωρίζει το σώμα από το δίκτυο των σχέσεων αλλά το αναγνωρίζει ως κόμβο φροντίδας και συν-ποίησης. Η φροντίδα εδώ γίνεται πράξη που εκτείνεται πέρα από τον άνθρωπο, αγκαλιάζοντας μη ανθρώπινα ζώα, μικροοργανισμούς, τεχνολογικά και υλικά στοιχεία. Έτσι, η Πολυπλόκαμη Σκέψη αποκτά μια σαφή ενσώματη διάσταση, ανατρέποντας την ψευδαίσθηση του απομονωμένου, αυτόνομου υποκειμένου και ενθαρρύνοντας την αναγνώριση της υλικής αλληλεξάρτησης. Έτσι, η θεωρητική θεμελίωση της πολυπλόκαμης σκέψης συγκροτείται μέσα από έναν συνδυασμό φαινομενολογίας, φιλοσοφίας της διαδικασίας, ριζωματικής λογικής και οικοφεμινιστικών και μεταανθρωπιστικών κριτικών. Πρόκειται για μια πρόταση ύπαρξης και γνώσης που επιλέγει την παραμονή στην αβεβαιότητα, τη διάχυση στο δίκτυο και τη συνεχή αναγέννηση μέσα από σχέσεις.

Κριτική προσέγγιση στον μεταανθρωπισμό και τον νέο υλισμό

Παρά τη ρητή τους προσπάθεια να ξεπεράσουν τον ανθρωποκεντρισμό, τόσο ο μεταανθρωπισμός όσο και ο νέος υλισμός συχνά διατηρούν έναν κρυφό πυρήνα ανθρωποκεντρικών αξιών. Στις πιο διαδεδομένες εκδοχές τους, η τεχνολογία αναδεικνύεται ως ο κύριος φορέας εξέλιξης, προωθώντας ουτοπικές αφηγήσεις υπέρβασης των φυσικών ορίων και απελευθέρωσης από τη βιολογική ευαλωτότητα (Braidotti, 2013· Wolfe, 2010). Η υπερβολική έμφαση στη διανοητική και τεχνολογική «ενίσχυση» αναπαράγει μια νεο-ανθρωποκεντρική λογική, όπου το ανθρώπινο εξακολουθεί να κατέχει το κέντρο. Η φαντασίωση του «cyborg» ή της «υπερ-ανθρώπινης» νοημοσύνης ενσαρκώνει, συχνά, την εμμονή στον έλεγχο, την κυριαρχία και την απόλυτη αυτονομία (Haraway, 1991· Braidotti, 2013).

Η πολυπλόκαμη σκέψη αντιπαρατίθεται ακριβώς σε αυτή τη λογική, τονίζοντας τη σημασία της ενσώματης, οικολογικής και αισθητηριακής εμπλοκής. Αντί για φυγή προς ένα μελλοντικό τεχνο-ουτοπικό ιδανικό, επιλέγει μια ηθική και αισθητική παραμονής μέσα στη σύνθετη ύφανση του οικοσυστήματος (Haraway, 2016· Barad, 2007). Η ευαλωτότητα, η αβεβαιότητα και η συνύπαρξη με το μη ανθρώπινο αναδεικνύονται σε θεμελιώδη αξιακά στοιχεία, αντί να θεωρούνται αδυναμίες προς υπέρβαση. Παράλληλα, ο νέος υλισμός (new materialism), αν και προσφέρει ενδιαφέρουσες θεωρητικές γέφυρες προς μια πιο «πράξιμη» κατανόηση της ύλης, παραμένει συχνά αφηρημένος, δίχως συγκεκριμένη εστίαση σε οικολογικές και βιωματικές πρακτικές (Coole & Frost, 2010). Η πολυπλόκαμη σκέψη, αντίθετα, δίνει έμφαση στη συγκεκριμένη υλικότητα, στη φροντίδα και στη συνεχή αλληλεξάρτηση ως καθημερινή πρακτική. Κατ' αυτόν τον τρόπο, προτείνεται όχι ως νέα ουτοπία, αλλά ως πρόσκληση σε μια ταπεινή, γήινη και συμμετοχική κοσμολογία. Μια κοσμολογία όπου το «μαζί» και το «μαθαίνω να παραμένω» υπερσχύουν έναντι του «υπερβαίνω» και του «κυριαρχώ».

Βιολογικά και οικολογικά παραδείγματα

Η πολυπλόκαμη σκέψη αντλεί πολύτιμα διδάγματα από τον βιολογικό και οικολογικό κόσμο, όπου οι σχέσεις αλληλεξάρτησης και συνεργασίας αποτελούν τη βάση της

ζωής. Το μυκηλιακό δίκτυο (mycorrhizal network), που συνδέει ριζικά συστήματα διαφορετικών φυτών και δέντρων, λειτουργεί ως ένα υπόγειο «δίκτυο φροντίδας» που επιτρέπει την ανταλλαγή θρεπτικών στοιχείων και πληροφοριών, ενισχύοντας την ανθεκτικότητα των δασών (Simard et al., 1997). Οι κοραλλιογενείς ύφαλοι αποτελούν ένα άλλο παράδειγμα πολυπλόκαμης αρχιτεκτονικής: δυναμικά, πολύτροπα οικοσυστήματα όπου το κάθε στοιχείο συμβάλλει στην ολόκληρη και συγχρόνως εξαρτάται από αυτήν (Margulis, 1998). Οι ύφαλοι δεν είναι στατικές δομές αλλά ζωντανές συλλογικότητες που «αναπνέουν» μαζί με τον ωκεανό.

Η σουπιά (cuttlefish), με τα ευφυή, αισθητηριακά της πλοκάμια, ενσαρκώνει τη λογική της διαρκούς προσαρμογής, της μίμησης και της διαπλοκής με το περιβάλλον (Hanlon & Messenger, 2018). Η ικανότητά της να αλλάζει χρώμα και μορφή αναδεικνύει μια «αισθητική της αβεβαιότητας», όπου η ταυτότητα είναι πάντοτε ρευστή και υπό διαπραγμάτευση. Αυτά τα παραδείγματα αποκαλύπτουν την αξία της συνύπαρξης και της συν-ανάδυσης ως θεμελιακών αρχών. Στον αντίποδα της λογικής της κυριαρχίας και του ανταγωνισμού, ο βιολογικός κόσμος υποδεικνύει έναν τρόπο ύπαρξης που βασίζεται στη διαρκή ανταπόκριση, στη φροντίδα και στη δημιουργική αλληλεξάρτηση (Tsing, 2015· Ingold, 2011). Η πολυπλόκαμη σκέψη, εμπνεόμενη από αυτά τα οικολογικά παραδείγματα, μεταφέρει τη λογική της «υφαντικής» συνεργασίας στον χώρο της γνώσης, της τέχνης και της κοινωνίας, προτείνοντας μια οντολογία που δεν φοβάται τη διασπορά και την πολυπλοκότητα.

Εφαρμογές σε παιδαγωγική, τέχνη και πολιτική

Η πολυπλόκαμη σκέψη δεν περιορίζεται σε θεωρητικό επίπεδο· προσφέρει γόνιμο έδαφος για την ανανέωση παιδαγωγικών, καλλιτεχνικών και πολιτικών πρακτικών. Στην εκπαίδευση, προτείνει τη μετάβαση από τη γραμμική μετάδοση γνώσης σε διαθεματικά και βιωματικά μοντέλα μάθησης, όπου η γνώση δομείται ως ένα ανοιχτό δίκτυο σχέσεων (hooks, 1994· Biesta, 2014). Η στοχαστική προσέγγιση του Τσιούση (2020) εμπνέει τη διεύρυνση της Πολυπλόκαμης Σκέψης από το θεωρητικό επίπεδο στο πεδίο της δημιουργικής προοπτικής. Μέσα από τη χρήση εικαστικών αφηγήσεων και τη διαμόρφωση μελλοντικών σεναρίων, η σκέψη μετασχηματίζεται σε εργαλείο διερώτησης και πρόκλησης. Η αξία του «σχεδιάζω για το ενδεχόμενο» αντί του «σχεδιάζω για το σταθερό» μας ωθεί να φανταστούμε αλληπάλληλες εκδοχές συνύπαρξης, αντί να εγκλωβιστούμε σε μονοσήμαντες φόρμες. Έτσι, η εκπαιδευτική και καλλιτεχνική πράξη μετατρέπεται σε ανοιχτό πείραμα συγγένειας και φροντίδας. Οι μαθητές και οι εκπαιδευτικοί συν-δημιουργούν χάρτες μάθησης, αναλαμβάνοντας ενεργό ρόλο στη διαμόρφωση των «πλοκαμιών» που συνδέουν διαφορετικές επιστήμες, τέχνες και εμπειρίες.

Στην τέχνη, η πολυπλόκαμη λογική ενσαρκώνεται σε συμμετοχικές εγκαταστάσεις, διαδραστικά έργα και πρακτικές που απορρίπτουν τον στατικό ρόλο του θεατή υπέρ της συν-δημιουργίας (Bishop, 2012). Η τέχνη δεν είναι πλέον αυτόνομο αντικείμενο, αλλά μια διαδικασία σχέσεων, μια δυναμική ροή που παραμένει ανοιχτή και διαρκώς αναδύομενη. Σε πολιτικό επίπεδο, η πολυπλόκαμη σκέψη προσκαλεί σε αποκεντρωμένες μορφές διακυβέρνησης, βασισμένες στη συλλογική φροντίδα και στη διαπραγμάτευση (Tronto, 2013). Αντί για κεντρικές ιεραρχίες και κάθετες δομές εξουσίας, αναδεικνύονται τοπικά δίκτυα, συνελεύσεις γειτονιάς, κοινότητες

φροντίδας και οικολογικά εγχειρήματα που λειτουργούν ως ζωντανά εργαστήρια συγγένειας.

Η συγγένεια (kin-making), η οποία αποτελεί κεντρικό μοτίβο της Haraway (2016), αποκτά πρακτική διάσταση: η πολιτική μετατρέπεται από μηχανισμό επιβολής σε πλαίσιο καλλιέργειας σχέσεων και ενίσχυσης της συλλογικής ανθεκτικότητας. Όπως επισημαίνει η Αργυράκη (2025), η Chthulucene της Haraway υποστηρίζει μια σκέψη που διαπερνά είδη, σώματα και χρόνους, καθιστώντας την Πολυπλόκαμη Σκέψη όχι απλώς μεταφορά αλλά πρακτικό πολιτικό και ηθικό κάλεσμα. Η δημιουργία συγγενειών (making kin) αναδεικνύεται ως θεμελιώδες καθήκον, προτείνοντας μια ευρύτερη δικτύωση φροντίδας και συνύπαρξης. Αυτή η πρόταση επανακαθορίζει τον ρόλο μας όχι ως κυρίαρχων αλλά ως συμμετοχικών κόμβων σε ένα αχανές οικολογικό δίκτυο, όπου η ευθύνη αναδύεται από τη συνεχή διαπλοκή και όχι από την κυριαρχία.

Μέσα από αυτές τις εφαρμογές, η πολυπλόκαμη σκέψη προτείνει μια βαθιά αναθεώρηση των τρόπων με τους οποίους μαθαίνουμε, δημιουργούμε και συμβιώνουμε. Το άνοιγμα προς την αβεβαιότητα και την πολυπλοκότητα δεν εκλαμβάνεται ως κίνδυνος, αλλά ως πρόσκληση σε μια πιο ευάλωτη, συντονισμένη και αληθινά συμμετοχική ύπαρξη.

Αισθητική, πολιτισμική και τεχνολογική προοπτική

Η πολυπλόκαμη σκέψη προσφέρει ένα γόνιμο αισθητικό και πολιτισμικό υπόβαθρο, προτείνοντας μορφές δημιουργίας και συνύπαρξης που απομακρύνονται από τον ορθολογικό, ανθρωποκεντρικό κανόνα. Η αισθητική, σε αυτό το πλαίσιο, δεν είναι στατική ή αποκομμένη από τη ζωή, αλλά λειτουργεί ως διαρκής διαπλοκή μορφών, υλικών και σχέσεων (Ingold, 2011· Morton, 2013). Η πολιτισμική διάσταση της πολυπλόκαμης λογικής συνδέεται με την κριτική στην κυρίαρχη αφήγηση της προόδου, της τελειότητας και του ελέγχου. Οι πολιτισμοί μπορούν να ειπωθούν ως πολυπλόκαμα οικοσυστήματα, στα οποία οι ιστορίες, οι παραδόσεις και οι αισθήσεις διασταυρώνονται και αλληλοτροφοδοτούνται (Tsing, 2015). Μέσα από αυτή την προσέγγιση, η πολιτισμική παραγωγή γίνεται ένα συνεχές, συλλογικό πείραμα, αντί για κλειστή και αυστηρά καθορισμένη μορφή. Η ποιητική προβολή της έκθεσης της Παναγιωτίδη (2023) ενισχύει τη διάσταση του ονείρου και της πνευματικής συνύφανσης, υπενθυμίζοντας ότι η Πολυπλόκαμη Σκέψη είναι εξίσου αισθητική και βιωματική όσο και γνωσιολογική. Μέσα από τα όνειρα, τις μυθικές αναφορές και τη διακειμενική αφήγηση, αναδύεται μια δυναμική επανασύνδεση με το αόρατο και το ακατάληπτο. Η ποίηση, ως γλώσσα του ασυνείδητου και της πολλαπλότητας, γίνεται ένα ακόμη πλοκάμι αυτής της σκέψης, επιτρέποντάς μας να κατοικήσουμε το μεταβατικό και το απροσδόκητο χωρίς φόβο.

Η τεχνολογία, από την πλευρά της, μπορεί να ιδωθεί όχι ως μέσο υπέρβασης της ανθρώπινης υπόστασης αλλά ως πιθανός συνοδοιπόρος στη διαμόρφωση νέων οικολογιών σχέσεων (Braidotti, 2013· Haraway, 2016). Η πολυπλόκαμη σκέψη δεν απορρίπτει την τεχνολογία· αντίθετα, την καλεί να ενταχθεί σε ένα δίκτυο αμοιβαιότητας και φροντίδας, αποφεύγοντας τον πειρασμό της απολυτοποίησης και του ελέγχου.

Η αισθητική εμπειρία, όταν νοείται πολυπλόκαμα, μας εκπαιδεύει να παραμένουμε ευάλωτοι, ανοιχτοί και δεκτικοί. Η τέχνη, η τεχνολογία και η πολιτισμική πράξη συνδέονται οργανικά σε έναν κοινό χορό σχέσεων, όπου η μορφή δεν είναι ποτέ οριστική, αλλά διαρκώς υπό διαπραγμάτευση. Όπως σημειώνει η Χρονοπούλου (2020), η πολυπλόκαμη αφήγηση λειτουργεί ως παλίρροια που διαβρώνει και ξαναπλάθει τις βεβαιότητες του Ανθρωπόκαινου. Μέσα από τη ροή αυτή, οι σταθερές ταυτότητες και οι ατομικές κυριαρχίες υποχωρούν, αφήνοντας χώρο για μια νέα, διαρκώς αναδυόμενη συλλογική αφήγηση που συντονίζεται με τα ρεύματα της ζωής και του πλανήτη.

Συγκεκριμένες προτάσεις εφαρμογής: παιδαγωγικά και πολιτικά υποδείγματα

Η πολυπλόκαμη σκέψη, πέρα από φιλοσοφική πρόταση, προσφέρει συγκεκριμένα πρακτικά υποδείγματα, έτοιμα να εφαρμοστούν σε παιδαγωγικά και πολιτικά πεδία. Στην εκπαίδευση, ένα πολυπλόκαμο πρόγραμμα σπουδών μπορεί να οργανωθεί γύρω από θεματικά πεδία, όπως «Νερό και Ζωή» ή «Αστικά Δάση και Ανθεκτικότητα», αντί για κλασικές θεματικές ενότητες. Οι μαθητές και οι δάσκαλοι γίνονται συν-ερευνητές, δημιουργώντας διαθεματικά «πλοκάμια» που διασχίζουν επιστήμες, τέχνες και κοινωνικές πρακτικές (hooks, 1994· Biesta, 2014). Στην πολιτική, η πολυπλόκαμη λογική προτείνει δομές αποκεντρωμένης διακυβέρνησης, με έμφαση στη συμμετοχή και στη φροντίδα (Tronto, 2013). Οι συνελεύσεις γειτονιάς, τα εργαστήρια πολιτικής φροντίδας και οι κοινότητες αλληλεγγύης αποτελούν πιλοτικές μορφές, στις οποίες η λήψη αποφάσεων μετατρέπεται σε μια συλλογική, διαρκώς αναδυόμενη διαδικασία.

Εμπειρικά, τέτοια προγράμματα μπορούν να περιλαμβάνουν σχολικούς κήπους, συμμετοχικά εργαστήρια τέχνης, καθώς και διατοπικά δίκτυα κοινότητας, όπου ομάδες ανθρώπων σχεδιάζουν λύσεις για τοπικά οικολογικά προβλήματα. Η αξιολόγηση βασίζεται όχι μόνο σε μετρήσιμα αποτελέσματα αλλά και στη δημιουργία σχέσεων, στην ενίσχυση της συλλογικής φαντασίας και στην ανατροφοδότηση της κοινότητας (Bishop, 2012· Tsing, 2015). Η ενσωμάτωση της αισθητικής διάστασης (συμμετοχικά έργα, βιωματικά δρώμενα) και η αναγνώριση της ευαλωτότητας ως αρετής, μετατρέπουν αυτές τις πρακτικές σε χώρους «συμβιωτικής μάθησης», όπου οι άνθρωποι μαθαίνουν να συνυπάρχουν και να συν-δημιουργούν (Haraway, 2016). Η πολυπλόκαμη προσέγγιση δεν υπόσχεται έτοιμες λύσεις ή ολοκληρωμένα μοντέλα, αλλά προσκαλεί σε μια διαδικασία συνεχούς προσαρμογής και ανακάλυψης. Το ζητούμενο είναι να σχεδιάσουμε μορφές ύπαρξης που συντονίζονται με τη ροή της ζωής και με τα «ρεύματα» του πλανήτη, δημιουργώντας έναν πολιτισμό συγγένειας και φροντίδας.

Συμπεράσματα και μελλοντικές κατευθύνσεις

Η πολυπλόκαμη σκέψη προτείνεται ως ένα νέο οντολογικό και ηθικό παράδειγμα, ικανό να ανατρέψει τις κυρίαρχες αντιλήψεις περί κυριαρχίας, σταθερότητας και γραμμικής εξέλιξης. Αντί για ένα κλειστό, προκαθορισμένο μοντέλο, προσφέρει μια ανοιχτή, δυναμική και πολυφωνική προσέγγιση που τοποθετεί τη σχέση και την

αλληλεξάρτηση στο κέντρο της ύπαρξης (Haraway, 2016· Barad, 2007). Η ενσώματη εμπλοκή, η αμοιβαιότητα και η αποδοχή της αβεβαιότητας μετατρέπονται από αδυναμίες σε δημιουργικούς πόρους, ενδυναμώνοντας τη συλλογική φαντασία και την οικολογική συνείδηση (Ingold, 2011· Tsing, 2015). Η πολυπλόκαμη σκέψη, ως πρακτική και όχι απλώς ως θεωρητικό σχήμα, καλεί σε έναν επαναπροσδιορισμό της καθημερινής πράξης: στη μάθηση, στην πολιτική, στην τέχνη και στον τρόπο που σχετιζόμαστε με τον πλανήτη.

Οι μελλοντικές κατευθύνσεις μπορούν να περιλαμβάνουν τη συστηματική διερεύνηση πολυπλόκαμων προσεγγίσεων σε εκπαιδευτικά προγράμματα, καλλιτεχνικά εργαστήρια και κοινοτικές πρωτοβουλίες φροντίδας. Παράλληλα, χρειάζεται περαιτέρω θεωρητική εμβάθυνση, με έμφαση στην εναλλακτική οικολογική και πολιτισμική ερμηνεία της συγγένειας και της συν-ανάδυσης (Braidotti, 2013· Plumwood, 1993). Το άρθρο αυτό προσβλέπει στο να λειτουργήσει ως αφετηρία για διαλόγους και πρακτικές που θα διαμορφώσουν νέες μορφές ύπαρξης και συνύπαρξης. Μέσα από αυτό το πλαίσιο, η αβεβαιότητα, η πολυπλοκότητα και η αλληλεξάρτηση μετατρέπονται σε δημιουργικούς πόρους, χαράζοντας έναν νέο δρόμο συλλογικής συνύπαρξης. Η παλίρροια της πολυπλόκαμης αφήγησης μάς προσκαλεί να αποδεχθούμε το εφήμερο και να σχεδιάσουμε τρόπους ύπαρξης που συντονίζονται με τα ρεύματα της ζωής και του πλανήτη (Χρονοπούλου, 2020).

References

- Barad, K. (2007). *Meeting the universe halfway: Quantum physics and the entanglement of matter and meaning*. Duke University Press.
- Biesta, G. (2014). *The beautiful risk of education*. Routledge.
- Bishop, C. (2012). *Artificial hells: Participatory art and the politics of spectatorship*. Verso.
- Braidotti, R. (2013). *The posthuman*. Polity Press.
- Coole, D., & Frost, S. (Eds.). (2010). *New materialisms: Ontology, agency, and politics*. Duke University Press.
- Deleuze, G., & Guattari, F. (1987). *A thousand plateaus: Capitalism and schizophrenia* (B. Massumi, Trans.). University of Minnesota Press.
- Hanlon, R. T., & Messenger, J. B. (2018). *Cephalopod behaviour* (2nd ed.). Cambridge University Press.
- Haraway, D. J. (1991). *Simians, cyborgs, and women: The reinvention of nature*. Routledge.
- Haraway, D. J. (2016). *Staying with the trouble: Making kin in the Chthulucene*. Duke University Press.
- hooks, b. (1994). *Teaching to transgress: Education as the practice of freedom*. Routledge.
- Ingold, T. (2011). *Being alive: Essays on movement, knowledge and description*. Routledge.
- Kirk, G. S. (1954). *Heraclitus: The cosmic fragments*. Cambridge University Press.
- Margulis, L. (1998). *Symbiotic planet: A new look at evolution*. Basic Books.

- Merleau-Ponty, M. (1962). *Phenomenology of perception* (C. Smith, Trans.). Routledge & Kegan Paul.
- Morphew, D. R. (2018). *Passionate Platonism: Plutarch on the positive role of non-rational affects in the good life* (Doctoral dissertation, University of Michigan). <https://deepblue.lib.umich.edu/handle/2027.42/147715>
- Morton, T. (2013). *Hyperobjects: Philosophy and ecology after the end of the world*. University of Minnesota Press.
- Plumwood, V. (1993). *Feminism and the mastery of nature*. Routledge.
- Simard, S. W., Perry, D. A., Jones, M. D., Myrold, D. D., Durall, D. M., & Molina, R. (1997). Net transfer of carbon between ectomycorrhizal tree species in the field. *Nature*, 388(6642), 579-582. <https://doi.org/10.1038/41557>
- Simard, S. W., Perry, D. A., Jones, M. D., Myrold, D. D., Durall, D. M., & Molina, R. (1997). Net transfer of carbon between ectomycorrhizal tree species in the field. *Nature*, 388, 579-582. <https://doi.org/10.1038/41557>
- Spinoza, B. (1985). *The collected works of Spinoza, Vol. I* (E. Curley, Trans.). Princeton University Press. (Original work published 1677)
- Tronto, J. C. (2013). *Caring democracy: Markets, equality, and justice*. New York University Press.
- Tsing, A. L. (2015). *The mushroom at the end of the world: On the possibility of life in capitalist ruins*. Princeton University Press.
- Whitehead, A. N. (1978). *Process and reality: An essay in cosmology* (D. R. Griffin & D. W. Sherburne, Eds.). Free Press. (Original work published 1929)
- Wolfe, C. (2010). *What is posthumanism?* University of Minnesota Press.
- Αργυράκη, Ε. (2025). Φαντασία πέρα απ' τον Καπιταλισμό: Η Chthulucene της Haraway ως εναλλακτική στον Καπιταλιστικό Ρεαλισμό του Fisher (Μεταπτυχιακή διπλωματική εργασία, ΑΠΘ). <https://ikee.lib.auth.gr/record/362761/?ln=el>
- Παναγιωτίδη, Μ. (2023). Όλα τα όνειρα είναι ενοχλητικά [ψηφιακός κατάλογος έκθεσης]. Εθνικό Μουσείο Σύγχρονης Τέχνης (ΕΜΣΤ). <https://www.emst.gr/exhibitions/malvina-panagiotidi-all-dreams-are-vexing-ola-ta-oneira-einai-enochlitika#education>
- Τσιούσης, Α. (2020). Εικασίες και άλλες προσεγγίσεις για μελλοντικές πραγματικότητες: Μια αφηγηματική σχεδίαση. (Μεταπτυχιακή διπλωματική εργασία, Πανεπιστήμιο Αιγαίου). https://www.syros.aegean.gr/sites/default/files/announcement-attachments/2020-02/dpsdi18023_0.pdf
- Χατζηγιαννάκη, Ι. (2022). Η έννοια της ενσώματης υποκειμενικότητας στο έργο της Kathy High: Πρακτικές συμβίωσης και μετα-ανθρώπινης φροντίδας (Διπλωματική εργασία, ΑΠΘ). <https://ikee.lib.auth.gr/record/343312/files/GRI-2022-37354.pdf>
- Χρονοπούλου, Α. (2020). Η παλίρροια: Τοπία της Καπιταλόκαινου (Διπλωματική εργασία, Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο). [[Σύνδεσμος](#)]

Ο Συγγραφέας

Ο Δρ. Ανδρέας Οικονόμου είναι Μαθηματικός και Ψυχολόγος που ολοκλήρωσε την ακαδημαϊκή σταδιοδρομία του ως καθηγητής Ψυχολογίας στο Παιδαγωγικό Τμήμα της Ανώτατης Σχολής Παιδαγωγικής και Τεχνολογικής Εκπαίδευσης (Α.Σ.ΠΑΙ.Τ.Ε.) στη Θεσσαλονίκη, όπου δίδασκε στο Ετήσιο Πρόγραμμα Παιδαγωγικής Κατάρτισης (Ε.Π.ΠΑΙ.Κ.) και στο Πρόγραμμα Εξειδίκευσης στη Συμβουλευτική και τον Προσανατολισμό (Π.Ε.ΣΥ.Π.). Έχει άδεια άσκησης επαγγέλματος Ψυχολόγου και είναι Εκπαιδευτής και Αξιολογητής Εκπαιδευτών Ενηλίκων του Ε.Ο.Π.Π.Ε.Π. Διαθέτει σημαντική ερευνητική εμπειρία, με συμμετοχή σε ερευνητικά προγράμματα και δημοσιεύσεις δεκάδων μελετών σε έγκυρα ελληνικά και ξένα επιστημονικά περιοδικά και βιβλία στα πεδία της Ψυχολογίας, της Παιδαγωγικής και της Διδακτικής των Επιστημών. Είναι ιδρυτικό μέλος και Πρόεδρος του Διοικητικού Συμβουλίου του Συλλόγου των Φίλων του Βαλκανικού Βοτανικού Κήπου Κρουσίων (Β.Β.Κ.Κ.), καθώς και Αντιπρόεδρος Ερευνών-Μελετών του Λαϊκού Πανεπιστημίου Κοινωνικής Αλληλέγγυας Οικονομίας “UnivSSE Coop” (<http://www.univsse.gr/>). Τέλος, είναι μέλος του Διοικητικού Συμβουλίου του Κέντρου Διάδοσης Επιστημών και Μουσείου Τεχνολογίας (ΝΟΗΣΙΣ - <http://www.noesis.edu.gr/en/>), ως εκπρόσωπος του Δήμου Θέρμης.